

УДК: 16.21.47.03

DOI: 10.31652/2412-1142-2019-54-73-77

М.І Лісовий, Вінниця, Україна / M. I. Lisovyy, Vinnytsia, Ukraine
Lisovym@gmail.com

ПРОБЛЕМИ СЕМАНТИЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛЕКСИКИ В ІНШОМОВНІЙ АУДИТОРІЇ

Анотація. Стаття є фрагментом дослідження лексичного аспекту професійного мовлення майбутніх медичних працівників, засвоєння української лексики й медичної термінології іноземними студентами. Основний акцент зроблено на розрізненні серед різноманітних за кількістю й найменуваннями двох основних груп способів семантизації іношомовного слова – перекладних і неперекладних. Підкреслюється, що жоден зі способів семантизації не може бути універсальним, прийнятним для будь-якого слова; доцільність його використання залежить від семантико-стилістичних відношень еквівалентів в українській і рідній мові, від рівня підготовки студентів, етапу навчання тощо. Зазначено, що актуальність тих чи інших способів семантизації поживає зацікавлення у використанні різних навчальних словників, адресованих викладачам української мови як іноземної і самим іноземним студентам. У дослідженні зроблено спробу довести доцільність поєднання кількох способів семантизації деяких лексичних одиниць у конкретній ситуації навчання; причому один є основним, а інші доповнюють його. Зауважується, що існує певний зв'язок способів семантизації з етапом навчання: наочні прийоми, однослівний переклад, тлумачення українською мовою, визначення за контекстом, словотвірний аналіз, переклад, синоніми, антоніми тощо доречні на середньому й подальшому етапах навчання. Увагу зосереджено на тому, що знання можливостей кожного студента, їхнього рівня володіння мовою, індивідуальних особливостей, педагогічна майстерність викладача тощо також підкажуть викладачеві, коли, яким способом краще скористатися.

Ключові слова: лексика, українська лексика, лексична робота, семантизація, прийоми і способи семантизації, переклад.

SEMANTIZATION PROBLEMS OF UKRAINIAN VOCABULARY IN A FOREIGN AUDIENCE

Summary. The article is a piece of research that deals with the lexical aspect of future healthcare workers' professional language, learning Ukrainian vocabulary and medical terminology by foreign students. Under the focus was the difference between various in number and name two main groups of the ways of a foreign word semantization - translatable and untranslatable. It is emphasized that none of the ways of semantization can be universal, acceptable to any word; the expediency of its usage depends on the semantic and stylistic relations of equivalents in the Ukrainian and native language, on the level of students' preparation, the stage of study, etc. It is noted that the relevance of various ways of semantization revive the interest in using different educational dictionaries addressed to teachers of the Ukrainian as a foreign language and to foreign students themselves. The research attempts to prove the expediency of combining several ways of semantization of some lexical units in a particular learning situation; one being the main one and the others complementing it. It is stated that there is a certain connection between the ways of semantization with the stage of study: visual techniques, one-word translation, interpretation in Ukrainian, contextual definition, word-formation analysis, translation, synonyms, antonyms, etc. are relevant at the middle and further stages of learning. Attention is focused to the fact that the knowledge of each student's abilities, their language proficiency, individual characteristics, teacher's teaching skills, etc. will also tell the teacher when to use the appropriate method.

Keywords: vocabulary, Ukrainian vocabulary, lexical work, semantization, techniques and methods of semantization, translation.

Постановка проблеми. У визначенні принципів навчання іноземних студентів лексики української мови є різні підходи. На жаль, немає сформованого уміння прогнозувати лексичні складнощі й чіткого уявлення про те, як диференціювати величезну кількість слів залежно від їх типів, труднощів засвоєння, хоча зрозуміло, що це потрібно робити з урахуванням специфічних властивостей слова, як одиниці лексичної системи мови.

Засвоїти лексичну одиницю означає осмислити структуру значення українського слова порівняно з рідним, оволодіти надзвичайно великою кількістю словосполучень, які розкривають семантико-граматичні значення слів, а сама організація словникової роботи, її продуктивність залежить від того, наскільки методика цієї роботи відповідає не тільки лінгвістичним, але й психологічним, психолінгвістичним закономірностям. Більшість дослідників дотримуються лінгвістичного підходу в навчанні лексики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливими ґрунтовними дослідженнями з методики викладання української мови як іноземної є праці С. Єрмоленко, Г. Онкович, Л. Паламар [3; 6]. Проблемами вивчення української лексики в іншомовній аудиторії займаються З. Бакум, Г. Друзь, С. Караман, І. Кочан, О. Туркевич та ін. [1; 2; 4; 7].

Метою статті є аналіз різних підходів до вивчення української лексики, прийомів і способів її семантизації, оскільки словниковий склад є найбільш чутливим і відкритим компонентом мови і надто важким та специфічним для засвоєння іноземцями. Це пов'язано з адекватною семантизацією, постійним тренуванням і комунікативною доцільністю вживання лексичних одиниць, які засвоюються.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливості функціонування будь-якої мовної одиниці проявляються у двох аспектах: 1) як вона використовується в мовленні, які значення має – семасіологічний аспект; 2) якими засобами передаються ті чи інші значення й функції – ономасіологічний аспект. На жаль, проблема семантизації української лексики в іншомовній аудиторії недостатньо розроблена. Про це свідчать дискусії у вітчизняній і зарубіжній методичній літературі, коли висловлюються дуже різноманітні погляди щодо ефективності того чи іншого способу семантизації; експерименти, які дають часто суперечливі результати з приводу одного й того ж самого прийому в аналогічних умовах; невизначеність поданих у підручниках і навчальних посібниках авторських позицій щодо лексичного аспекту тощо.

Фахівці поділяють думку про те, що науково обґрунтовані прийоми семантизації можуть бути виділені на основі лінгвістичної типології значень, з урахуванням методичних вимог, характеру семантичних відтінків слів мови, що вивчається, і рідної, урахування методичних факторів (рівень підготовки тих, хто навчається, специфіка адресата, виду мовленнєвої діяльності, для якої призначено засвоєння певного слова, вибраний метод навчання) та факторів психологічних [5, с. 174].

Є дуже різноманітні за кількістю й найменуваннями способи семантизації. Зосередимо увагу на факті розрізнення двох основних груп способів семантизації іншомовного слова – перекладних і неперекладних (терміни умовні, оскільки вибір можливого еквівалента в рідній мові завжди може бути присутнім у свідомості студента). До неперекладних способів належить предметна, наочна семантизація (демонстрація предмета, дії, жести, ситуації, демонстрація малюнка, картини, слайду тощо, які відображають відповідні предмети, дії, жести, ситуації; пояснення значення слова засобами української мови – описання значення вже відомими словами, перелік, антоніми, синоніми, на основі контексту та ін. До перекладних прийомів семантизації належать: переклад рідною мовою учнів або третьою мовою, тлумачення значення слова рідною мовою чи третьою мовою тощо.

Багато слів із предметним значенням, що передають конкретне поняття, можуть бути пояснені за допомогою показу предмета (предметна наочність) або малюнка (зображувальна наочність), а також жестів і міміки. Крім того, з цією метою використовуються навчальні фільми, діафільми, слайди. На перших етапах навчання розкривається значення слів, що виражають назву предметів начального оточення й навчальної приналежності, найменування обладнання навчальних кабінетів, майстерень, лабораторій, бібліотеки, спортивного інвентаря та ін., що можна безпосередньо показати (*стіл, стілець, дошка, вікно, книжка, ручка* тощо).

Під час семантизації деяких дієслів (наприклад, *відчинити, зачинити, покласти, написати, витерти* та ін.) можна продемонструвати дію, яку вони означають. Можлива ілюстрація деяких прислівників (*голосно, тихо, праворуч, ліворуч, спереду, позаду, вгорі, збоку* та ін.), прикметників, які означають колір, форму, величину. За допомогою зображувальної наочності (фотографії, картинки, рисунки, схеми) пояснюються назви тварин, рослин, різних механізмів, інструментів. Засобами наочності можна пояснити значення дієслів руху, багатьох прийменників (*іти, їхати, нести, везти, вести ...; на – з, в – з, над – під, до – від ...*). Однак можливості використання засобів наочності обмежені. Як правило, наочність не дозволяє пояснити слова з абстрактним значенням (*особливість, властивість, щастя, мрія, радість, уміти, цікавий ...*). Крім того, цей спосіб не зовсім точний (наприклад, коли кажуть *дерево*, а показують *вишню* чи *березу*, можуть виникнути неправильні асоціації).

Більшість прийомів семантизації передбачають вербальне подання (переклад, тлумачення, дефініція, інтерпретація тощо). Переклад рідною мовою чи мовою-посередником, як і інші способи семантизації, не може бути універсальним, прийнятним для будь-якого слова; доцільність його використання залежить від семантико-стилістичних відношень еквівалентів в українській і рідній мові, від рівня підготовки студентів, етапу навчання тощо. В українській мові є слова, які не мають еквівалента в інших мовах (*колядки, щедрівки, вишиванка, вишитий рушник, козак*), багатозначні українські слова часто не збігаються за обсягом значень і вживанням із еквівалентними словами інших мов (*ручка дверей, ручка для писання, ручка дитини*). Дослідниками проводиться значна робота з виявлення таких груп слів і створення рекомендацій із оптимального пояснення їх значень. До таких слів належать лексеми, пов'язані з сучасними реаліями життя в Україні, слова – найменування предметів і явищ традиційного й нового українського побуту, історизми, лексика фразеологічних

одиниць, фольклорна лексика, слова неукраїнського походження та ін., які об'єднані загальним поняттям безеквівалентна лексика.

Тлумачення, дефініція являє собою за можливості коротко сформульоване пояснення, визначення значення якогось слова, терміна й використовується переважно на середньому й подальшому етапах навчання через складність самих формулювань. Однак і на початковому етапі навчання можливі й потрібні елементарні україномовні тлумачення, наприклад: *столік – маленький стіл, кричати – говорити голосно, вдивлятися – уважно дивитися* та ін.

Спосіб перерахування полягає в тому, що значення слова чи вислову розкривається, відмежовується від інших значень завдяки переліку тих предметів, які разом узяті називаються цим словом. За його допомогою розкриваються видові відношення, відношення частини до цілого, окремого до загального. Наприклад: *сім'я – батько, мати, син, дочка...; одяг – пальто, костюм, сукня...; меблі – стіл, стілець, шафа, диван...; опади – дощ, сніг, град..., сторони світу – північ, південь, захід, схід*.

Розкриття значень слів може полегшуватися за допомогою контексту. Наприклад, ми вводимо нове дієслово *летіти* після того, як засвоєні дієслова *іти, їхати*, тому подаємо його в контексті: *Цей літак летить до Києва. Зараз весна, тому птахи прилітають із півдня. Юрій Гагарін – перша людина, яка облетіла навколо Землі*.

У методиці контекстуальному поясненню надається велике значення, оскільки таке пояснення конкретніше, наочніше, ніж словесне визначення; крім того, воно показує граматичну структуру, в якій може вживатися нове слово. Презентація слова не ізольовано, а в контексті сприяє кращому засвоєнню, допомагає встановленню асоціативних зв'язків, але вимагає високого рівня володіння мовою [5, 176].

Ці прийоми семантизації без перекладу передбачають дуже високий рівень володіння мовою, який, звичайно, не досягається на початковому і навіть середньому етапах навчання. Тому часто в цих умовах використовують пояснення, тлумачення слова рідною мовою студентів або мовою-посередником. Це економить час і дозволяє пояснити студентам дуже тонкі відтінки в семантиці української лексики, особливо ті слова, які не мають точного перекладу, коли поняття, що передається новим словом, невідоме студентам.

У практиці навчання широко використовується пояснення незнайомих слів за допомогою їх системних зв'язків із уже відомими, раніше вивченими, зокрема, через підбір синонімів, антонімів, експлікацію словотвірних зв'язків тощо: *аплодувати – плескати, сміятися – посміхатися, працювати – трудитися; голосно – тихо, початок – кінець, розмовляти – мовчати; дерево – деревина – дерев'яний, будувати – будівельник – будівельний, стіл – столик – настільний*.

Знання словотвірних моделей дозволяє студенту вивести значення слова з раніше відомих елементів. Синонімічні заміни також дозволяють виявити істинну його семантику. Багаті лексико-семантичні та словотвірні можливості української мови сприяють поширенню прийому асоціації, хоч тут теж існують певні обмеження й умови: бажане виключення слів-синонімів із лексичного мінімуму початкового етапу навчання стримує використання цього способу; від синонімії та антонімії „вільні” цілі шари української лексики, наприклад, терміни; часто синоніми й антоніми розкривають свою семантику лише в словосполученнях; крім того, абсолютних синонімів у мові дуже мало; в мові існують звичайно не пари синонімів, а синонімічні ряди, що функціонують у зовсім непростих відношеннях між собою, тому доводиться пояснювати ті відтінки значень, якими відрізняються слова одного синонімічного ряду.

Важливою частиною лексичної роботи на заняттях з української мови є засвоєння закономірностей українського словотворення. Українська мова, як і багато інших слов'янських мов, має значну лінгвістичну перевагу: для утворення слів вона використовує своєрідний матеріал, маючи порівняно невелику кількість коренів і значну за обсягом систему суфіксів і префіксів, які приєднуються до цих коренів (*лікарський – лікувальний – лікарняний, медицина – медик – медичний – медикамент, писати – описати – написати – дописати – списати – відписати – розписати – переписати*).

Актуальність тих чи інших способів семантизації поживає зацікавлення у використанні різних навчальних словників (синонімів, антонімів, паронімів, омонімів, іншомовних слів, фразеологічних, термінологічних тощо), адресованих викладачам української мови як іноземної і самим іноземним студентам. Вивчення, розуміння нового слова починається не з викладача, а з самих студентів, які повинні вміти працювати на занятті й удома з різними словниками. Використання словника є дуже важливим для збагачення лексики студентів. У методиці засвоєння правил і прийомів правильно користуватися як одномовними, так і двомовними словниками є особливим завданням навчання.

Однак, маючи навіть хороші двомовні словники, прекрасно розуміючи окремі слова, які входять до конкретної фрази, іноземні студенти не завжди можуть перекласти всю фразу в цілому. Причина полягає в тому, що жоден, навіть найдосконаліший словник, не може охопити відтінків слововживання. Потрібен безпосередній досвід використання певної мови, який виникає не від використання словників, а від користування самою мовою, що може пояснити ту чи іншу семантичну різницю в значенні слова в різних

контекстах. Практика роботи з іноземними студентами засвідчує, що семантизація лексики вимагає від викладача і студентів певних навичок; вони не виникають спонтанно, автоматично, в міру оволодіння мовою. Їх потрібно цілеспрямовано навчати, і семантизація, введення слів і висловів – це лише перший крок. Для повного їх засвоєння потрібен досвід, який виникає лише з частого вживання лексичних одиниць, застосування їх в умовах навчально-мовленнєвого та звичайного мовленнєвого спілкування.

Необхідно зазначити, що в конкретній ситуації навчання під час семантизації деяких лексичних одиниць доцільно поєднувати кілька способів; причому один є основним, а інші доповнюють його, існує певна приналежність способів семантизації до етапу навчання: наочні прийоми, однослівний переклад (у випадку повної еквівалентності в українській і рідній мові), тлумачення українською мовою, визначення за контекстом, словотвірний аналіз, переклад, синоніми, антоніми тощо доречні на середньому й подальшому етапах навчання.

Знання можливостей кожного студента, їхнього рівня володіння мовою, індивідуальних особливостей, педагогічна майстерність викладача тощо також підкажуть викладачеві, коли, яким способом краще скористуватися, коли можна звернутися по допомогу рідної мови чи мови-посередника, а коли варто від цього відмовитися.

Основною метою лексичної роботи є її підпорядкування розвитку умінь і навичок у тому чи іншому виді мовленнєвої діяльності, створення комунікативної компетенції в певних умовах спілкування. Це робить методично важливим розрізнення продуктивної та рецептивної лексики (її традиційно називають активною і пасивною), тобто лексики, пов'язаної відповідно з продуктивними (говоріння і письмо) та рецептивними (слухання і читання) видами мовленнєвої діяльності.

З метою рецепції легко семантизуються слова, які мають семантичну прозорість словотвірних елементів і/або закономірне виведення значення без опори на контекст; інтернаціональні слова та слова, які мають в українській і рідній мові (або в мові-посереднику) подібне з українською мовою звучання та/або написання тощо. Різноманітні прийоми оволодіння незнайомою лексикою, забезпечуючи її рецептивне сприйняття, формують потенційний словник студентів. Різними є також самі форми презентації та закріплення навчального матеріалу. Наприклад, якщо об'єктом пасивного засвоєння виявляються спільнокореневі слова, то завдання може бути сформульоване так: *прочитайте речення (текст), знайдіть спільнокореневі лексичні одиниці зі словом «медицина» («стіна», «лікарня», «лікувати» тощо), постарайтеся зрозуміти їх значення, розберіть подані слова за будовою. У тексті відповідно можуть бути слова: медичний, медик; стінка, настінний; лікар, лікарняний; ліки, лікувальний. Якщо об'єктом рецептивного засвоєння є, наприклад, дієприкметникові форми, то можна запропонувати такі послідовні дії: знайдіть дієслівну форму, визначте її за формальними ознаками, яка це форма, знаючи, що дієприкметники мають суфікси; перекладіть цю форму рідною мовою (чи спробуйте пояснити її значення) та ін.*

Однак є певні об'єктивні труднощі, пов'язані з семантизацією, які потрібно брати до уваги. Наприклад, інтернаціоналізми семантизуються легше, ніж похідні слова; спільнокореневі слова з рухомих наголосом ускладнюють семантизацію під час аудіювання, хоч під час читання такої проблеми майже не існує.

У науково-методичній і навчальній літературі подається багато видів лексико-граматичних вправ і завдань. Наприклад: *заповніть пропуски, вставте слова, подані ліворуч, в необхідній формі; дайте відповідь на питання, вживаючи певні слова; підібрати до поданих слів інші відповідники, близькі за значенням; скласти речення (словосполучення) з поданими словами; дайте відповідь на питання, замінюючи виділені слова синонімами (антонімами); закінчіть речення. Необхідно пропонувати й інші види завдань: подивитися у словнику значення певного слова; перевірити, чи знають студенти ті чи інші слова, словосполучення; пояснити значення лексичних одиниць (різницю у значенні слів); скласти речення; назвати речення, в якому слово має саме таке значення.*

Ці та інші способи систематизації, розкриваючи загальнодидактичні принципи, пов'язують системно-структурний і функціонально-системний підходи до описання і презентації лексичного матеріалу. Вони подають слово як елемент цілісної лексичної підсистеми у взаємозв'язку з іншими підсистемами мови на основі закономірних відношень, внутрішньої організації та одночасно привертають увагу до особливостей функціонування слова в мовленні.

Висновки. Отже, для адекватного (правильного й доречного) володіння лексикою в ході навчання й у процесі спілкування у свідомості студента повинна бути сформована певна структура значення слова, виявлення якої може бути досягнуте переважно психолінгвістичними методами, що дають можливість дослідити значення безпосередньо в процесі мовленнєвої та пізнавальної діяльності індивіда (а не тільки традиційно лінгвістичними, орієнтованими в основному на вивчення текстів). На вибір способу семантизації впливають і лінгвістичні, і психологічні, і методичні фактори (рівень підготовки студентів, їх вік, умови викладання, знання викладачем рідної мови студентів, етап навчання).

Щодо перспектив подальших наукових досліджень, то актуальною є проблема інтенсифікації та

оптимізації навчального процесу й відбору лексичного й граматичного матеріалу в умовах, пов'язаних зі скороченням кількості аудиторних годин, відведених у вищих навчальних закладах на вивчення української мови як іноземної, різними термінами заїзду в Україну іноземних студентів, низьким рівнем їхньої базової освіти, здобуванням вищої медичної освіти англійською, а не українською мовою тощо.

Список використаних джерел:

1. Бакун З.П., Караман С.О. Навчання лексики в курсі української мови як іноземної / З.П. Бакун, С.О. Караман // Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. – 2011. – Вип. 6. – С. 690 – 694.
2. Друзь Г.О. Раціоналізація процесу засвоєння іншомовної лексики / Г.О. Друзь // Рідна школа. – 2002. – № 1. – С. 61 – 65.
3. Ермоленко С. Специфіка викладання української мови як іноземної у вищих навчальних закладах / С. Ермоленко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/2918/1/МОНОГРАФІЯ-182-216.pdf>
4. Кочан І. Нові освітні технології в практиці викладання української мови як іноземної / І. Кочан // Теорія і практика викладання української мови як іноземної : зб. наук. праць. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – Вип. 3. – С. 14–20.
5. Митрофанова О.Д., Костомаров В.Г. Методика преподавания русского языка как иностранного / О.Д. Митрофанова, В.Г. Костомаров. – М.: Русский язык, 1990. – 270 с.
6. Паламар Л. Принципи укладання підручника з української мови для іноземних студентів / Л. Паламар // Теорія і практика викладання української мови як іноземної : зб. наук. пр. – Львів, 2008. – Вип. 3. – С. 40–47.
7. Туркевич О. Методика викладання української мови як іноземної: розвиток науки і становлення терміна / О. Туркевич // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. 2009. Вип. 4. С. 137–142.